

personalom [Networking: concepts and features of application in personnel management]". *Bulletin of the Khmelnytskyi National University* 5(251): 108–111.

3. Petrov, D. O. 2016. "Kovorkinh yak novyi pidkhid do orhanizatsii pratsi [Coworking as a new approach to work organization]". *Collection of scientific works on current problems of economic sciences* 103–104.

4. Safronova, O. O., Mazurchuk, T. V., and Shmelova, O. Ye. 2018. "Osoblyvosti formuvannia vilnoho studentskoho prostoru suchasnoho zakladu vyshchoi osvity [Peculiarities of the formation of a free student space of a modern institution of higher education]". *Technical aesthetics and design* 14: 208–213.

5. Soliarchuk, N. Yu. 2014. Frilansova diialnist v Ukraini: stan i problemy derzhavnogo upravlinnia [Freelance activity in Ukraine: state and problems of public administration]. http://www.business-inform.net/pdf/2014/4_0/284_289.pdf.

6. Shved, V. V. 2015. "Kovorkinh: mozhlyvosti ta perepony [Coworking: opportunities and obstacles]". *Global and national economic problems* 4: 1095–1099.

7. Ekonomika kreatyvnykh prostoriv [Economy of creative spaces]. <https://pawillion.com/uk/ekonomika-kreatyvnykh-prostoriv>.

8. Kovorkinh tsentry Ukrainy [Coworking centers of Ukraine]. <https://www.coworking.com.ua/coworking-city>.

9. Coworker.com. <https://www.coworker.com/search/ukraine>.

10. Gupta Anil, K. 2009. *The Co-Working Space Concept*. Leforestier: CINE Term project Anne.

11. Gurstein, P. 2001. *Wired to the World, Chained to the Home*. Vancouver, Canada: University of British Columbia Press.

УДК 347.122:069.5-049.34(477):347.132.15:341.31(045)

ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ РИЗИКІВ ДЛЯ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ У ВИПАДКАХ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ТА ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Малець О.О., Светлічний І.В., Логвінов В. М.

LEGAL PROTECTION OF RISKS FOR MUSEUM COLLECTIONS IN CASES OF EMERGENCIES AND MILITARY ACTIONS

Malets Oleksandr, Svetlichnyi Ihor, Lohvinov Vadym

Дана стаття є спробою поставити назрілі питання для розробки правової нормативної бази для їх вирішення та запобігання подібних випадків. Одним із головних завдань музейної галузі є збереження фондів колекцій. Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України виявило юридичну незахищеність музейних зібрань перед небезпеками з категорії «форс-мажор». В статті охарактеризовано основні правові небезпеки для музейних зібрань та експозицій в сучасній Україні з метою розробки нормативних правил для подібних випадків.

Ключові слова: музейні колекції, експозиції, фондові колекції.

This article is an attempt to ask ripe questions for the development of a legal regulatory framework for their solution and prevention of similar cases. One of the main tasks of the museum industry is the preservation of stock collections. The full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine revealed the legal vulnerability of museum gatherings to dangers from the "force majeure" category. The article describes the main legal dangers for museum collections and exhibitions in modern Ukraine with the aim of developing normative rules for similar cases.

Keywords: museum collections, expositions, stock collections.

Збереження фондів національних музеїв та музеїв іншого адміністративного підпорядкування регламентується законом України «Про музей та музейну справу». Недоліки

практичного застосування законодавчих та підзаконних актів особливо яскраво проявились з початком конфлікту з російською федерацією, хоча дана проблема мала масу прикладів і в довоєнний час [1].

У 1922-му з України вивезли скарби, цінність яких дорівнювала золотому запасу російської імперії 1915 року... «З України вивозили сотні тон не просто срібла чи золота. Насправді вивозили ідейні цінності, які впродовж багатьох тисячоліть акумулювалися в металі і довкола яких об'єднувалися етноси. Вироби з металу взагалі свідчать про показник культури і цивілізованості того чи іншого суспільства в різні історичні періоди». У 1990-ті роки при Кабінеті Міністрів активно працювала Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей. Її очолював академік Олександр Федорук. Тоді стали відомими вражаючі цифри: уточнена інформація про цінності з коштовних металів, які вивезені до Росії до і після 1917 року.

Так, до музеїв Москви і Петербурга потрапили 63 колекції лише скіфського золота і скарбів Північного Причорномор'я. А ще ж 158 колекцій ранньослов'янських скарбів. Із них лише скарб із села Мала Перещепина – це 25 кілограмів золота і 50 кілограмів срібла. І це тільки у вимірі ваги, але ж ми розуміємо, що йдеться і про історичну, художню, культурну, духовну цінність цих речей [6, с.33-37].

Тільки в 1922 році з церков Центрально-Східної України більшовики забрали 2850 пудів срібла. Це 45 650 кілограмів. Також – три пуди золота і 1397 каратів коштовних каменів. До Москви й Петербурга вивезли 150 приватних колекцій із 200 тисяч предметів, вартість яких становила на той час мільярд російських рублів. А це обсяг усього золотого запасу російської імперії станом на 1915-й рік [5, с. 70-73].

Це говорить, що Україна була надзвичайно багатою – як культурно, духовно, так і матеріально. Ці цифри наводили самі ж більшовики, члени комісій із вилучення цінностей. Цінності вони продавали на Захід, інколи за сміховинні суми. Два унікальні срібні іконостаси з церков України продали до Лос-Анджелеського музею за 3300 і 2700 доларів, у тодішньому еквіваленті.

Найбільше вивозили після 1917 року. Зокрема, у 1920-ті роки і як продовження – у 1930-ті. Це практично збігається з геноцидом, репресіями, Голодомором. Вивезення тривало і надалі, у різний спосіб. Постійні експедиції археологів із росії, з літньою практикою їхніх студентів, копали в Криму аж до 2014 року! А викопане везли на «опрацювання» в росію. На жаль, Україна за роки Незалежності не була спроможна організувати і фінансувати достатню кількість археологічних експедицій, щоб компенсувати чи бодай збалансувати процес нелегального вивезення.

Дуже багато копають «чорні археологи», з якими на сьогодні немає можливостей боротися. На їхніх сайтах бачимо сенсаційні знахідки. Вони між собою спілкуються, продають-перепродують. Це якийсь паралельний, тіньовий світ, за своєю структурою подібний до наркобізнесу.

«Золоті речі з багатющою символікою могли зробити лише скіфи...» [8].

Як правило, це наші святині. Або предмети релігійного вжитку, або наші державницькі інсигнії, регалії, атрибути влади – починаючи від найдавніших часів. Знаємо, що скіфи говорили своїм ворогам: «Ми готові воювати і тимчасово покидати свої території, але не чіпайте наших святинь!»

Скіфи свої золоті витвори цінували насамперед за духовну складову.

Вірогідно, саме через ідеологічний аспект науковцям у радянські часи не давали можливості досліджувати художній метал. За століття вийшли друком лише дві монографії на цю тему. У 1912 році польський колекціонер зі Львова Владислав Лозинський видав у Львові книгу «Золотарство львівське», [2] і в 1970-х роках дослідник Павло Жолтовський видав працю «Художнє лиття на Україні», що більшою мірою стосувалася дзвонів і гармат і завершувалася XVIII століттям [3].

У Галичині на зламі XIX-XX століть існувало понад 100 бронзоліварних і понад 50 ковальських фірм, які працювали на українську громаду, церкви і культурницькі організації. Робили фалеристику визвольних змагань, атрибутику, дзвони. Усе це, на жаль, не подано цілісно дотепер.

Фрагментами досліджується хіба що скіфське золото. Пектораль, яку знайшов археолог Борис Мозолевський, б'є рекорди за кількістю статей у «світовій павутині», їх сотні тисяч. Але ми не маємо розгорнутої, цілісної картини – що ж таке скіфське золото [4, с. 25-27].

У скіфів було набагато розвиненіше бронзоліварне ремесло, ніж у греків. Якісь полонені чи просто наймані греки не могли зробити тих речей із багатющою символікою, атрибутикою і тим образно-символічним письмом, яке ми ще досі не розшифрували. Це могли зробити лише самі скіфи. Кількість їхніх пам'яток вражає – жодна інша цивілізація цього періоду, від VII по IV століття до нашої ери, не створила стільки високохудожніх предметів у золоті, як скіфи [4, с.34-36].

Документообіг фондів передбачає оцінку новопрیدбаних предметів відповідними комісіями та зарахування їх до музейних колекцій в якості експонатів. Подальше збереження експонатів на відповідальності завідуючих фондами та працівників відповідних відділів. На цьому етапі постає питання фізичного збереження, охорони та захисту від підміни кожного експонату. За свідченням працівників музеїв, в тому числі національних, які працювали в період

кінця 80-х, 90-х років, мали місце фіктивні списання музейних предметів, підміна їх в процесі реставрації та інші шахрайські схеми. Крадіжка експонатів за участі не добропорядних реставраторів могла відбуватись наступним чином: предмет передавався з фондів у реставраційні майстерні, а натомість поверталась його копія. Особливо це може стосуватись ікон та полотен. Отже, теоретично, в колекціях деяких музеїв автентичні картини та ікони можуть бути підмінені копіями. Тож, одним з завдань подальшого реформування музейної галузі буде ревізування колекцій, виявлення підробок та відповідне реагування на виявлені випадки.

Окремо має бути напрацьована правова нормативна база по виявленню підроблених предметів, кваліфікація та технічне забезпечення незалежних експертних комісій [1].

Іншим випадком втрати експонатів є неналежне зберігання та (або) невміла реставрація, внаслідок чого експонати втрачають свою цінність та підлягають списанню. Як приклад, можна розглядати предмети з текстилю, одяг та подібні речі. Невідповідне зберігання та поводження з подібними предметами може призвести до пошкодження їх комахами, руйнівного впливу невідповідного температурно-вологісного режиму, освітлення, препаратів для консервації та обробки. Звісно, не всі музеї мають змогу забезпечити відповідні умови зберігання. Очевидно, завданням відповідних державних структур буде контроль дотримання норм зберігання та реставрації експонатів, а також вдосконалення правової нормативної бази.

Ще одним з найуразливіших місць у справі збереження фондів колекцій є некомпетентність керівництва. Законодавство щодо призначення керівництва музеями різного підпорядкування, в тому числі національних, має багато серйозних недоліків. Очевидно, закон про вибори директорів музейних закладів, прийнятий за каденції Міністра культури України В'ячеслава Кириленка, писався похапцем, без належного юридичного опрацювання. Там не прописано правові норми та терміни оскарження процедури виборів, представництво комісії теж викликає багато питань.

Некомпетентність керівництва музейними закладами завдає ще більшої шкоди в зв'язку з тим, що підпорядкування музеїв органам місцевої влади, академіям, Міністерству культури має абсолютно розпливчастий характер та породжує колективну безвідповідальність. Тому є маса прикладів, але можемо навести приклади найбільших музеїв України, щоб усвідомити масштаби проблеми. Так, директором Національного музею історії України в 2016-2020 роках працювала Тетяна Сосновська. Людина, яка, працюючи директором музею П. Тичини допустила підміну значної кількості оригінальних полотен копіями, про що були відповідні матеріали кримінальної справи, була призначена генеральним директором НМІУ, флагмана музейної галузі України. Шкода, нанесена авторитету музею та його розвитку, не підлягає обчисленню. Весь цей час

Мінкульт займав позицію невторчання, яке, скоріше, мало риси небезкорисливого покровительства самовправства керівника.

Подібну історію ми маємо в Національному заповіднику «Києво-Печерська лавра». Історія довга і багаторівнева, обросла масою корупційних та інших скандалів. За час некомпетентного керівництва Лаврою було практично ліквідовано екскурсійний напрям роботи Заповідника, свавілля УПЦ Московського патріархату не мало належної оцінки керівництва Заповідника. Як наслідок, маємо кричущі порушення в перебудові архітектурних споруд об'єкту, внесеного у перелік ЮНЕСКО. Отже, втрати наукові, іміджеві та матеріальні, яких зазнала наша держава, можна також віднести на рахунок некомпетентності керівництва та безвідповідальності Міністерства, попри те, що музейний відділ Мінкульту територіально знаходився на території Лаври. Об'єктивно та компетентно ситуацію в Заповіднику описує колишній його директор Сергій Кролевець [7].

Подібну ситуацію в розвитку ми можемо спостерігати в Національному музеї архітектури та побуту України, що знаходиться в Києві, мікрорайоні Пирогів. Діюча директорка, Оксана Повякель, була призначена т.в.о. гендиректора, маючи три місяці музейного стажу. Отже, маємо не відповідність фахового призначення на посаду гендиректора музею. Наслідки, що випливають із даного призначення, говорять самі за себе. Повний хаос в музейних зібраннях, що налічують більш ніж сімдесят тисяч примірників. Велика частина з них навіть не оформлена, як експонати, а рахуються музейними предметами. Яскравим показником неналежної роботи музею є відсутність належної наукової роботи, яка є основою належного опрацювання та збереження музейної колекції. Ще одним кричущим порушенням, яке не мало жодної оцінки від відповідних структур Мінкульту, є те, що волонтаристським рішенням керівництва музею було утилізовано чотирнадцять заскладованих архітектурних об'єктів. Дані об'єкти були привезені на територію НМНАПУ в кінці сімдесятих років та чекали встановлення. Аналогів їм на сьогодні не існує.

Наведені приклади вказують на недосконалість структури підпорядкування та контролю роботи музеїв та можливість зловживань, що не мають жодних наслідків для порушників. Отже, дане питання потребує ретельного вивчення та пошуків законодавчого та нормативного регулювання [8].

Найбільш актуальним на сьогодні – шкода, завдана музейним колекціям військовими діями. Перший досвід українські музеї отримали під час анексії Криму. В тому випадку кримські музеї були просто захоплені, Україна втратила контроль над цінностями та експонатами. Не говорячи вже про приміщення музеїв. Єдиним винятком стала колекція скіфського золота, що на момент анексії знаходилась на виставці за межами України. Дану

колекцію вдалось відстояти у міжнародних судах та довести власність України. Державними установами, в чийй компетенції знаходяться подібні питання, жодних висновків зроблено не було. Тож наступними жертвами агресії стали донецькі та луганські музеї з їх безцінними колекціями. При тому, що час для реагування належним чином в даному випадку був. Особливо великі втрати для українських музейних колекцій були понесені у Донецькому краєзнавчому музеї. Доля колекції дорогоцінних металів на сьогодні невідома. Велика частина цієї колекції становили фонди з маріупольських музеїв. Належних наслідків з цього теж не було зроблено. Нормальним висновком з даних подій мала бути розробка протоколів евакуації музейних експонатів зі складанням списків по черговості порятунку примірників в залежності від їх цінності. На даний час подібні правові протоколи не розроблені, і відповідальні особи не мають чітких вказівок на випадки форс-мажору та не мають юридичної відповідальності.

Отож, з початком повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року більшість українських музеїв були банально не готові до належного правового реагування на військові дії та окупацію. Практично всі музеї, що потрапили під окупацію, були пограбовані або зруйновані.

До прикладу: пограбування зазнав Херсонський краєзнавчий музей. У фондах музею були колекція монет античних міст Північного Причорномор'я, великий комплекс зразків холодної та вогнепальної зброї XVI-XX ст., колекція мисливських рушниць XVIII-XIX ст., зібрання порцеляни та антикварних меблів, колекція лапідарних пам'яток із Музею давнини Понту Скіфського. До приходу росіянських «шанувальників чужого майна» у фондах музею налічувалося понад 173 тис. експонатів, функціонувало 6 відділень. Серед експонатів – одні з найкращих в Україні археологічних зібрань. Вік деяких із цих знахідок перевищував 7 тис. років. Все це вкрадено "асвабіделями" у України. Шкода, що наша влада не передбачила такий хід подій і не евакуювала найцінніше [7].

Список використаних джерел

1. Про музеї та музейну справу: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25. – С. 191; 1999. – № 28. – С. 231; 2001. – № 2-3. – С. 10; 2002. – № 12-13. – С. 92; 2003. – № 10-11. – С. 86; 2003. – № 24. – С. 159; 2004. – № 17-18. – С. 250; 2008. – № 5-8. – С. 78.
2. Łożyński Władysław. Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach: 1384-1640 / Władysław Łożyński. – Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1889. – 95 s.
3. Жолтовський П. Художнє життя на Україні в XVI - XVIII ст. / П. Жолтовський. – К.: Наукова думка, 1983. – 180 с.
4. Жолтовський П. Художній метал. Історичний нарис / П. Жолтовський. – К.: Мистецтво, 1972. – 114 с.
5. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції / Р. Шмагало. – Львів: Українські технології, 2005. – 125 с.
6. Шмагало Р. Художня культура XXI ст.: між розвитком і геростратією / Р. Шмагало // Науковий вісник Закарпатського художнього інституту. – Ужгород, 2013. – С. 143-153.
7. Violity [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://violity.com>.

8. Marina Eder [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100081877710442>.

References

1. Pro muzei ta muzeinu spravu: Zakon Ukrainy [About museums and museum business: Law of Ukraine]. 1995. *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 25. P. 191; 1999. 28. P. 231; 2001. № 2-3. P. 10; 2002. 12-13. P. 92; 2003. № 10-11. P. 86; 2003. № 24. P. 159; 2004. № 17-18. P. 250; 2008. № 5-8. P. 78.
2. Łożyński, Władysław. 1889. *Złotnictwo lwowskie w dawnych wiekach: 1384-1640*. Lwów: Gubrynowicz i Schmidt.
3. Zholtoivskyi, P. 1983. *Khudozhnie zhyttia na Ukraini v XVI-XVIII st. [Artistic life in Ukraine in the XVI-XVIII centuries]*. Kyiv: Scientific opinion .
4. Zholtoivskyi, P. 1972. *Khudozhnii metal. Istorychnyi narys [Artistic metal. Historical essay]*. Kyiv: Art.
5. Shmahalo, R. 2005. *Mystetska osvita v Ukraini sereyny XIX – sereyny XX st.: strukturuvannia, metodolohiia, khudozhni pozytsii [Art education in Ukraine in the mid-19th - mid-20th centuries: structuring, methodology, artistic positions]*. Lviv: Ukrainian technologies.
6. Shmahalo, R. 2013. Khudozhnia kultura XXI st.: mizh rozvytkom i herostratiieiu [Artistic culture of the 21st century: between development and heroism]. *Scientific Bulletin of the Transcarpathian Art Institute*, pp. 143-153.
7. Violity. Available at: <https://violity.com>.
8. Marina Eder. Available at: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100081877710442>.